

המשל, המראה והפתרון: עיון במשנת רמח"ל

הרב שגיא כהן

ראשי פרקים:

מבוא
נבואה כמראה ופתרונו
פשר הנבואה
הספירות כמראה נבואי

מבוא

ר' משה חיים לוצאטו נחשב ללא ספק אחת הדמויות המשפיעות בספרות הקבלה בדורות האחרונים. בספריו הוא משלב קבלה והיגיון, יצירתיות עצמאית ופרשנות לתורות קדומות. בחייו הוא הוחרם ונחשד בשבתאות, ולמרות ידיעותיו הרבות והמעוף הרוחני שלו, הוא נאלץ לעצור מיצירתו הקבלית ואף לגנוז רבים מכתביו. הוא עזב את איטליה לאמסטרדם ושם כתב ספרים שלא עוסקים בקבלה בצורה גלויה, כגון מסילת ישרים, דרך ה', ועוד. לאחר מותו, עם הפצת ספריו באירופה, התקבלו ספריו על כל העולם היהודי, הגר"א שחי מעט לאחר רמח"ל העריך מאד את הבנתו בכתבי האר"י ז"ל. גם החסידות אימצה רעיונות שונים שלו ופיתחה את כיוונו הפרשניים.

רמח"ל שילב בחייו תחומי עניין שונים ועמל רבות על שילוב של חשיבה סדורה ולוגית, יחד עם עולם קבלי מופשט וסבוך. הוא שאף לתת לכתביו הפזורים של האר"י מבנה מסודר:

יתרון ידיעת הדברים על מתכונת חלקיהם כפי מחלקותם וסדרי יחסיהם, מידיעתם שלא בהבחנה, כיתרון ראית הגן המהודר בערוגותיו ומיופה במסילותיו ובשורות מטעיו, מראית חרש הקנים והיער הצומח בערבוב.¹

מבחינה מתודית רמח"ל יצר בכך מהפכה. הוא הראשון שהפך את כתבי האר"י לתורה סדורה ומובנית. הוא לא שילב בין קבלה לפילוסופיה, כפי שעשו מקובלים איטלקיים אחרים, אלא ראה את הקבלה כמראה נבואי שיש להבין את פשרו. בהבינו את תורת הקבלה כמראה נבואי טען כי ההתגלות היא אינה רק זו שיוצרת את הסמכות אלא גם זו שמעניקה לתורת הקבלה את התוכן עצמו. התוכן עצמו הוא כעין דברי נבואה וכך גם צריך להתייחס אליו, הדבר מלמד רבות על החוויה האישית של רמח"ל בגילוי מגיד, וכן על תפיסתו הרואה בתוכן הקבלי תוכן השונה מכל לימוד אחר.

דרכו של רמח"ל מאירה באור מיוחד ושונה את תורת הקבלה עד ימינו, רמח"ל הכריע בסוגיית פרשנות הקבלה והבין כי יש לראות את עולם הקבלה כמסר אלוהי אל האדם ולא רק כמבט אל מושגים עליונים בלבד. אחד הבולטים שאימץ תפיסה זו היה מרן הרב קוק, שהלך בדרכו של רמח"ל, וראה בו מודל ללימוד פנימיות התורה החודר אל עולמנו, ומבהיר תהליכים המתרחשים בו.

הרמח"ל פרש את שיטתו בנוגע לנבואה בספרו דרך ה', שנכתב בתקופת אמסטרדם, וכן בדעת תבונות ובקל"ח פתחי חכמה. לאחר רדיפות שונות באיטליה נדד רמח"ל דרך פרנקפורט לאמסטרדם, ושם

התחיל בכתובה שאינה רזית, כפי שנהג עד אותו זמן. את ספריו הוא תיבל בניחוח רצינולי, ובכך ביקש לשכך את חמת אלו שיצאו כנגדו בעודו באיטליה.

על מנת להבהיר את תפיסת רמח"ל, נבחן שני מקורות עיקריים. בספריו דרך ה' ודעת תבונות כתב הרמח"ל על הנבואה ומאפיינה השונים, ואילו בקל"ח פתחי חכמה כתב על תורת הספירות. ראשית נעיין בדרך ה' ובמקורות נוספים, בהם פורס רמח"ל את שיטתו בעניין הנבואה, ולאחר מכן נעיין בתפיסתו, כפי שבאה לידי ביטוי בקל"ח ובמקורות נוספים בעניין ראיית הספירות על ידי המקובל. העיון במקורות אלו יחשוף את התפיסה השלמה של רמח"ל בנוגע לנבואה, ואת הזיקה שלה אל עולם הספירות והקבלה בכלל.

מטרתו של המאמר לגעת בנקודה ראשונית ומשמעותית מאוד בתורתו של רבנו הרמח"ל, והיא ההבנה כי תורת הקבלה, אותה עמל לפרש ולהסביר בספריו הרבים, היא כעין משל נבואי, שיש ללמוד ולהבינו, אך חשוב לא פחות, להבין מהו הנמשל ומה באו הדברים ללמד אותנו. בדרך זו הלך הגר"א וכן מרן הרב קוק כפי שנרחיב בהמשך.

נבואה כמראה ופתרונו

נבואה: חוויה או השכלה?

הרמב"ם, כדרכו, נתן מקום משמעותי מאוד להבנה ולהשכלה בנבואה:

מיסודי הדת לידע שהאל מנבא את בני האדם, ואין הנבואה חלה אלא על חכם גדול בחכמה, גיבור במידותיו, ולא יהא יצרו מתגבר עליו בדבר בעולם, אלא הוא מתגבר בדעתו על יצרו תמיד, בעל דעה רחבה נכונה עד מאד. אדם שהוא ממולא בכל המידות האלו, שלם בגופו, כשיכנס לפרדס וימשך באותן העניינות הגדולים הרחוקים, ותהיה לו דעה נכונה להבין ולהשיג והוא מתקדש והולך ופורש מדרכי כלל העם ההולכים במחשכי הזמן, והולך ומזרוז עצמו ומלמד נפשו שלא תהיה לו מחשבה כלל באחד מדברים בטלים, ולא מהבלי הזמן ותחבולותיו, אלא דעתו תמיד פנויה למעלה קשורה תחת הכסא להבין באותן הצורות הקדושות הטהורות, ומסתכל בחכמתו של הקדוש ברוך הוא כולה, מצורה ראשונה עד טבור הארץ ויודע מהם גודלו, מיד רוח הקדש שורה עליו. ובעת שתנוח עליו הרוח תתערב נפשו במעלת המלאכים הנקראים אישים, ויהפך לאיש אחר ויבין בדעתו שאינו כמות שהיה, אלא שנתעלה על מעלת שאר בני אדם החכמים, כמו שנאמר בשאול: והתנבית עמם ונהפכת לאיש אחר.²

המילים "דעה" ו"הבנה" חוזרות פעמים רבות בדברי הרמב"ם, ומצביעות על תפיסת הנבואה, לא דווקא ככלי המוביל לחוויה, אלא כדרך בה יכול הנביא להבין תבונות עליונות, שאין לו היכולת להגיע אליהם בכוחות עצמו.

רמח"ל גם הוא תפס כי הנבואה איננה רק חוויה מיסטית. בנבואה חייב להיות ממד שכלי, שבו הנביא משיג תבונה כלשהי שנשארת איתו, גם לאחר החוויה. בספרו דרך ה', שנכתב לאחר הפולמוס ולאחר שנאסר עליו להוציא כתבי קבלה מתחת ידו, דן רמח"ל בנבואה וברוח הקודש, וכפתיחה לנושא זה דן הרמח"ל בהתלמדות האנושית:

הנה חקק הבורא יתברך שמו בטבעו של האדם, שיהיה מתלמד מבין ומשכיל בהשקיפו על הנמצאים ובחינותיהם, וממה שמתגלה לפניו יתבונן וידרוש את שאינו מתגלה, עד שישגיגהו ויעמוד עליו, וזהו דרך ההשכלה הטבעית.³

הפתיחה העוסקת בהשכלה האנושית, ובה הסביר רמח"ל כי ממד ההשכלה מהותי מאוד בחוויית הנבואה ורוח הקודש:

אמנם עוד גזר, שימצא לו השכלה מעולה מזו מאד, והיא ההשכלה הנשפעת, והיינו שיושפע לו שפע ממנו יתברך שמו על ידי איזה אמצעים שהכין לזה, ובהגיע השפע ההוא אל שכלו, יוקבע בו ידיעת

2 הרמב"ם, הלכות יסודי התורה, פרק ז הלכה א

3 ר' משה חיים לוצאטו, דרך ה', ירושלים תשנ"ו, חלק ג', פרק שלישי, א עמ' 103

ענין מה בכירור בבילתי ספק ובבילתי טעות, וידע הדבר בשלמות סבותיו ותולדותיו, כל דבר במדרגתו, וענין זה נקרא רוח הקדש.⁴

רוח הקודש היא קומה נוספת של השכלה, והיא אינה חויה בלבד, אלא ידיעה ממשית. ההבדל בין ההשכלה הרגילה ובין רוח הקודש הוא בכך שידעה זו היא ידיעה וודאית שמקורה נשפע מגבוה, ונקבעת בשכלו של האדם בצורה ברורה ובהירה. בהמשך עבר רמח"ל לנבואה, הגבוהה מן רוח הקודש:

ואמנם למעלה מכל זה יש מעלה אחרת, והיא הנבואה. וענינה, שיגיע האדם ויתקשר בכורא ית"ש ויתדבק בו דבקות ממש, באופן שירגיש ההתדבקות, וישגי מה שהוא מתדבק בו, דהיינו כבודו יתברך על הדרך שנבאר לפנים, ויהיה הדבר ברור אצלו ומורגש ממנו בלי ספק כלל, כדרך שלא יסתפק בדבר גשמי שירגישו בחושיו. והנה עיקר הנבואה הוא השיג הדבקות והקשר הזה, עודו בחיים, שזה שלימות גדול ודאי. ואולם יתלוה לזה ידיעות והשכלות, כי אמנם ישיג על ידי זה ענינים אמיתיים ונכבדים מאד מסתרי סודותיו של הקדוש ברוך הוא, וישגם בכירור בדרך ההשכלה הנשפעת שזכרנו, וביותר כח מבעלי רוח הקדש.

רוח הקודש היא השגה שכלית עליונה, אך נבואה היא עניין אחר. לנבואה מתלווה אמנם ידיעה שכלית הגדולה מאשר ברוח הקודש, אך הנבואה ביסודה אינה השגה שכלית אלא דבקות ממש. רמח"ל הבין כי גם בנבואה וגם ברוח הקודש יש ממד של השכלה; ברוח הקדש ההשכלה היא העיקר, ואילו בנבואה העיקר היא הדבקות אך אליה מתלווה השכלה. השכלה זו "השכלה נשפעת" ולא השכלה נלמדת המגיעה אל האדם לאחר יגיעה שכלית פשוטה.

העובדה שההשכלה מגיעה אל האדם משפע עליון, משפיעה הן על איכות ההשכלה והן על חוויית הנבואה:

והנה בהגלותו יתברך שמו ובהשפע שפעו על הנביא, יגבר עליו תגבורת גדול, ומיד חומרו וכל איברי גופו יודעו ויחשבו להתהפך, כי זה מחוק החומר שלא לסבול גילוי הרוחניות, כל שכן גילוי כבודו יתברך שמו. והנה הרגשותיו יבטלו, וגם פעולותיו הנפשיות לא יפעלו כלל מעצמן, אבל תשארנה כולן תלויות בו יתברך שמו ובשפעו הנשפע. והנה מצד ההתדבקות שנשמתו מתדבקת, יתוסף בה מציאות השכלה חוץ מגדר כל ההשכלה האנושית לגמרי, כי תהיה השכלה בה לא מצד מה שהיא בעצמה, אלא מצד היות השורש העליון מתקשר בה, ואז מה שתשיג יהיה בדרך יותר נשגב ממה שהיא המושג ממנה מצד עצמה. ובוזה יפה כחו של הנביא מבעל רוח הקדש אפילו בהשגת הידיעות, כי הרי הוא משכיל בהשכלה עליונה מכל השכלה שאפשר לאדם, והיא השכלה בבחינת היותו קשור בכוראו יתברך שמו.

חוויית הנבואה הינה שפע אלוהי השופע על הנביא, וזה אינו יכול להכילו בכליו הרגילים. על כן גופו מגיב לכך באופן קיצוני. אבריו רועדים, הרגשותיו הטבעיות בטלות, וכולו תלוי בשפע העליון השופע עליו. השפעה גדולה זו, מובילה להשכלה שמעבר להשכלה האנושית. השכלה הזו, בשונה מתובנות שכליות רגילות, אינה אנושית משום שהיא אינה מצד יכולת הכלתו השכלית של הנביא, אלא נשמתו של האדם היא המתנבאת, מצד שורשה העליון המקושר לבורא יתברך.

דמיון חלום ומשל

אולם, השכלה מופשטת זו, שאפילו הנשמה אינה יכולה להכילה מצד עצמה אלא מצד שורש נשמתה, מה תועיל לאדם? הרי לאחר התפקחותו מנבואתו יתעורר הנביא, ויתכן שכל ההשכלה הגבוהה שהשכיל תישאר בבחינת "אור מקיף" שאינו נוגע ואינו חודר להכרתו המודעת. בשל קושי זה מסביר רמח"ל את משמעות הדמיון בנבואה:

והנה גילוי כבודו יתברך הוא יהיה הפועל בכל מה שימשך לנביא בנבואתו. והנה ממנו ימשך בכוח הדמיון שבנפש הנביא, ויצוירו בו עניינים, מה שיוכרח בו מכוח הגילוי העליון ולא מצד עצמו כלל. ומתוך הדמיונות ההם תמשך בו מחשבה והשכלה, שחיקתה תהיה מכוח הכבוד המתגלה, וישאר הענין קבוע בשכלו, שגם כאשר ישוב למצבו האנושי תמצא הידיעה בו בברורה.⁵

4 שם, וכן הפסקאות המובאות להלן.

5 ר' משה חיים לוצאטו, דרך ה', ירושלים תשנ"ו, חלק ג, פרק שלישי, ו, עמוד 105

ואולם הנביא המשיג כל זה, משיג הענין לאמתו, דהיינו כי הנה מתברר אצלו שהמתגלה ומתודע אליו הוא הבורא ית', ומשיג ענין האספקלריא, מציאותו וסודו, ומשיג ומשכיל ההשכלות הנשפעות לו באמת ובבירור... ואמנם כמו שהתודע הכבוד אליו הוא על ידי כל העתקי הציור האלה, כן הידיעות המגיעות לו, הם על ידי חידות ומשלים ובדרך החלום שהוא האמצעי שעל ידו הנבואה מגעת.⁶

השלב הבא של הנבואה קשור בנפש הנביא ולא בנשמתו כפי שראינו עד כה. התיאור שתיאר רמח"ל עד שלב זה, דיבר על מפגש עם הנשמה, הגבוהה מן הנפש, מפגש שמקורו בהשפעה עליונה. בשלב זה ישנה פעולה מכוח הדמיון של הנביא, המצייר בדמיונו את הפרטים השונים שראה, ובעזרת דמיון זה נחקקת בנביא הכרה ברורה גם כאשר הוא חוזר למצבו הטבעי. הדמיון מהווה גשר בין עולם האין סוף לעולם ההכרה של הנביא, ודרכו הוא מצליח להעביר את התובנה שמקורה עליון, למצב בו היא נחקקת ונשארת קבועה בשכלו.

הדמיון קשור באופן מהותי לנבואה,⁷ ועל פי דברי הרמח"ל כאן, הדמיון הוא זה שמצליח לפגוש את ההארות השכליות הגבוהות, משום שהשכל עצמו אינו יכול להכיל אותם באמת. הדמיון קולט את הציור העליון, לא את ההשכלות הגבוהות, והציור הזה בלבד הוא מה שנשאר לו בסוף חוויית הנבואה.

הנביא אינו רואה את הדבר כשלעצמו, אלא הוא רואה חידות ומשלים, דרכם הוא מגיע אל הנבואה עצמה.⁸ נראה שהדמיון הוא הביטוי המופשט לחידה ולמשל, את החידה והמשל רואה הנביא בדמיונו ודרכם הוא יכול לפענח את מה שראה בעולם עליון. התובנה העליונה, האין סופית, לא נראית כפי שהיא אל הנביא, היא נשארת בעולם אין סופי, אך בעזרת הדמיון של הנביא בו הוא רואה את המשל בלבד, הוא יכול לפענח את שראה, ולהכיל בשכלו את התובנה העליונה.

שלושת המושגים האלו: הדמיון, המשל והחלום, ישמשו אותנו בהבנת תפיסת הקבלה של רמח"ל, שכן רמח"ל מחבר בין הנבואה לעיסוק בנסתרות התורה.

באמת אין ציור כלל!

לאחר שדן בהבדל שבין נבואת משה לנבואת שאר הנביאים, סיים רמח"ל את העיסוק בנבואה וכתב:

והנה הנביאים כלם, כמו שהיו משיגים הציור שהיה מצטייר להם מן הכבוד כמו שזכרנו, והיו משיגים סוד הציור וענינו, פירוש, סוד המצא זה הענין שיהיה הכבוד מצטייר, ואיך נמשך זה, ומה הכונה בכל זה, וכן היו משיגים השכלה אמיתית בסודות גדולתו יתברך על ידי הציור ההוא - כן היו משיגים אמתת הדבר, שבו יתברך באמת אין שום ציור כלל, ושאינן הציור ההוא אלא דבר נעשה לעיני הנביא כרצונו יתברך על הטעם הידוע אצלו.

באמיתת הדבר "אין ציור כלל". הדבר כשלעצמו נותר עליון ומופשט.⁹ אך רמח"ל מבין כי ישנו רצון אלוהי להראות דבר מה אל הנביא. הרצון מצייר את הציור, שהוא המשל או החידה הנראים בדמיונו של הנביא, ודרך הפענוח שלהם מצליח הנביא לקבל תובנה אותה הוא יכול להכיל.

המפגש בין הסופי לאין סופי, לשיטתו של הרמח"ל, עובר דרך הדמיון. לנביא, עם כל מדרגתו הגבוהה, אין השגה ומפגש עם האין סוף עצמו. כך היה גם במעמד הר סיני:

ועל דבר זה נאמר לישראל, ותמונה אינכם רואים זולתי קול, וכן, כי לא ראיתם כל תמונה. כי הנה שני הדברים השיגו באמת, השיגו תחלה שאמתת מציאותו יתברך אין בו שום ציור כלל ועיקר, והוא משולל מכל אלה הדמיונות לגמרי. ואחר הידיעה הזאת נתגלית להם גם כן תמונה מן התמונות

6 ר' משה חיים לוצאטו, דרך ה', ירושלים תשנ"ו, חלק ג, פרק חמישי, ד, עמוד 151

7 עיין לדוגמה הושע יב, יא: "וביד נביאים אדמה".

8 בכך שונה נבואתו של משה מנבואת שאר הנביאים. עיין דרך ה', חלק ג פרק ה, עמ' 141.

9 עיין גם רמח"ל בדעת תבונות, מהדורת פרינלנדר, בני ברק תשמ"ט, עמ' רה: "והנה לא תשיג הדמיון הנבואי אלא אם כן באותה השעה עצמה תשיג שאינו אלא דמיון נבואי, ולא עצמותו של האדון ב"ה. ועל כן, אף על פי שנאמר, 'וביד הנביאים אדמה', מזהירים תמיד, 'ומה דמות תערכו לו', כי הרי אין הנביא רואה דמות בלא שיראה גם כן שאינו אלא דמות נבואי, ולא עצמי, העשוי להבנת הנביא, שאינו יכול להשיג את עצמותו יתברך, הפשוט מכל דמיון לגמרי".

הנבואיות, שעליה נאמר, ויראו את אלקי ישראל וכו'. ולזה קראו החכמינו ז"ל (ספרי במדבר יב, ח) מראה דיבור, שאינו מראה הכבוד באמת, אלא מראה שמצטייר מכה הדיבור, שהוא כענין הציור המצטייר באספקלריא וכמש"ל, שעל ידו משיגים פרטי ענינים בסודות אלוקותו יתברך ובריאתו והנהגתו, וכמו שבארנו.¹⁰

הפער בין האין סופי לסופי, וחוסר היכולת לראות את הדבר כשלעצמו, הבא לידי ביטוי בתמונה הנבואית מלמדת, לתפיסת רמח"ל, שהנבואה היא ציור בו רואה הנביא בדמיונו, אך לא את הדבר עצמו. כל נביא רואה נבואה שונה מחברו, וממילא גם הנמשל לנבואה יהיה שונה מאחד לשני. במובן הזה, ישנו פער עצום בין נבואת משה, לבין נבואת נביאים אחרים שמביטים רק אל גילויים וביטויים נמוכים יותר. בפרשנות מיוחדת זו של רמח"ל לנבואה, יש פתח לפרשנויות שונות של דברי נבואה, ועל כך בהמשך.

פשר הנבואה

בספר דעת תבונות מרחיב הרמח"ל את הדיבור על פישרה של הנבואה:

אמר השכל: מקרא מלא הוא (הושע יב, יא) "וביד הנביאים אדמה". ובמשה רבינו ע"ה נאמר (במדבר יב, ח), "ומראה ולא בחידות", הא לאחרים - בחידות. ובהדיא אמר (שם) "בחלום אדבר בו", ורו"ל קיימו מה שקיבלו (ברכות גז, א) "חלום - אחד מששים בנבואה". וזה, כי לא ניתן רשות לנביאים לראות הכבוד העליון כמו שהוא, אבל הכבוד המתגלה עליהם יחדש בלבם דמיונות נבואיים, שיהיו כמו לבושים וחידות לעניינים הראויים להגיע לידיעתם, וכמו כל שאר המשלים והחידות שבעולם.¹¹

רמח"ל מציין כאן, כפי שציין גם בדרך ה', שנבואה נאמרת בחידות. את דבר ה' בעצמו אי אפשר להשיג, ולכן צריך משלים וחידות כדי לתרגם אותו להבנה אנושית.

ואמנם אין דרך השגתם כמו שמשגת הדעת האנושית בדרך הטבעי, אבל היא השגה נשפעה בהם, וידיעה נחקקת, שלא יפול בה הספק וצורך העיון והרגל המופתים, אלא יתברר להם בלי שום ספק שהמתגלה עליהם ומדבר עמהם יהיה כבודו יתברך, והוא המחדש בלבם הדמיונות הנבואיים ההם. ותחקק בלבם ידיעה כמו כן - שישגו פתרון המראה והחידה, וישגו מה שהאדון ב"ה רוצה לגלות להם. וכדברים האלה כתב הרמב"ם זללה"ה בפרק ז מיסודי התורה (ה"ג), זה לשונו, "הדברים שמודיעים לנביא במראה הנבואה - דרך משל מודיעים לו, ומיד יחקק בלבו פתרון המשל במראה הנבואה, וידע מה הוא".¹²

בדברים אלו באה לידי ביטוי ההשלכה של תפיסת המשל והחידה. אם דברי הנבואה הם משל, יש למצוא את פשרם. נסביר זאת. כאשר פונה ה' אל הנביא ומגלה לו מראה נבואי, תכלית המראה הוא כאמצעי בו הקב"ה רוצה לגלות וללמד דבר מה את הנביא ושומעי לקחו. נבואה שלא התפרשה ולא הייתה מובנת לנביא או לעם ישראל, היא נבואה סתומה שאיבדה את תכליתה, כאדם שיספר משל בלא שיוכן הנמשל. רמח"ל מסביר זאת כך:

... כי רוצה הקב"ה להגלות על בני האדם כדרכי בני אדם, וכמו שביארנו כבר. כי הנבראים בצורתם עצמה מראים על ההשפעות והמידות העליונות, והם דוגמא להם ממש. על כן האדון ב"ה מראה להם כבודו כדמות הנברא ממנו, כי כבר הצורה ההיא למטה אינה אלא דוגמת ההשפעה והמידה ההיא שלמעלה. וראי, כי גם זו מידה ממידותיו יתברך - להעתיק עניני השפעותיו ומידותיו אל עניני הצורה של התחתונים, שתוכל הצורה להיות דוגמא רומזת אל הענינים של ההשפעות ההמה וסידר האדון ב"ה סדר שלם שיספיק לעשות בצורות הנבראים דוגמא לכל הענינים העליונים שהוא רוצה להראות בהם, עד שנמצא טעם הגון ושלם לכל חלקי הצורה של הנבראים, שלא יהיה בהם שום ענין בהזדמן, אלא הכל מיושב על אפניו על פי השורש הזה - שיהיו הענינים העליונים והרוחניים נרמזים בצורות הנבראים השפלות עצמם. ומרוממותו של הכבוד העליון הוא, שלא יראה הנביא הענינים העליונים אלא מצד התיחסם לנבראים עצמם, להיותם נרמזים בהם, וכמו שביארנו.

10 דרך ה', שם

11 רמח"ל, דעת תבונות, מהדורת פרינגלנדר, בני ברק תשמ"ט, עמ' רב

12 שם. עיין גם רמב"ם, מורה נבוכים, מהדורת הרב קאפח, ירושלים תשל"ז, פרק מג, עמ' רס-רסא.

הגילוי האלוהי מתגלה אל האדם בשפה אותה הוא יכול להבין. הנביא רואה משל רוחני, אך את המשל הוא צריך לתרגם לשפה אנושית. על מנת שיהיה ניתן ללמוד משהו מהנבואה יש צורך לתרגם את הדברים לעולם של בני האדם, ובכך להפוך את המראה העליון למראה המשפיע על בני האדם בעולמנו.

לסיכום, תפיסת הרמח"ל ביחס לנבואה מצביעה על מספר נקודות מרכזיות:

א. ההשכלה היא חלק מהותי מהנבואה

ב. הדמיון הוא המתווך בין ההשכלה העליונה לבין תודעתו של הנביא

ג. החידה והמשל הם חלק מהותי בהבנת הנבואה

ד. הנביא אינו רואה את הדבר עצמו אלא רק את ביטויי החיצוניים

הנבואה בדרך כלל נועדה לשם העברת מסר נבואי בדרך של גילוי. הידע המגיע אל המתנבא עצום וגדול מיכולת ההכלה של האדם, ולכן הנבואה מתקבלת במראה נבואי, ומתגלה אל האדם בדמיונו ולא בשכלו. לדמיון יש יכולת הכלה גדולה, משום שאינו נוכח בתוך כליו של האדם, אלא הוא חופף עליו מלמעלה, לכן מגיעה הנבואה דווקא כמשל ולא כהסבר שכלי, וכדי לתרגם אותה לכלי השכל, צריך הנביא להפוך את המשל לנמשל, את הדמיון לכוח שכלי פועל. בצורה זו הופכת הנבואה מ'תורה' ל'חיים', מרעיון מופשט ועליון לתוכן המשפיע ופועל בתוך העולם הזה.

הספירות כמראה נבואי

קבלה ונבואה

בקל"ח פתחי חכמה, דן הרמח"ל במהותן של הספירות. את הספירות מגדיר רמח"ל: "הספירות הם הארות שניתנו לראות, מה שלא ניתן אור הפשוט אין סוף ברוך הוא".¹³ ההבדל שבין האין סוף העליון, שבו אין לאדם הבנה והשגה, הוא שהספירות הן הארה עליונה, אותה יכול האדם לראות. בפרק שלאחר מכן, הרמח"ל מפרט ביכולת הנראות של הספירות: "כל ספירה היא מדה אחת מן המדות של א"ס ב"ה, אשר ברא במ את העולמות, ומנהג אותם. שברצותו שתהיינה נודעות, עשה שכל מדה תראה בסוד הארה אחת, שבראות אותה - מבינים המדה ההיא".¹⁴ הנראות של הספירה היא הפתח להבנתה. עצם היכולת לראות הארה שמקורה באין סוף, מבטאת את היכולת להכיל אותה בתוך שכלו הסופי של האדם.

בהמשך מפרט הרמח"ל את עניין הספירות כהארה:

שברצותו שתהיינה נודעות - גם זה תלוי ברצון, שהכחות האלה, אף על פי שישנם, לא היה צריך שיהיה במ השגה כלל, אלא שרצה שתהיה. עשה שכל מדה תראה בסוד הארה אחת, והיינו שנקבע להם חוק מראה להבין המדה, דהיינו הכוח - על ידי הדמיון המתדמה, וכדלקמן. שבראות אותה מבינים המדה ההיא, כמ"ש הרמב"ם ז"ל (יסוה"ת פ"ז ה"ג) שבראות הנביא מראה הנבואה, נחקק בלבו פתרונה. וצריכין אנו לזה, כי אם היתה הארה עצמית, ודאי הוא שהיה להם להבין בה הענין העצמי לה. אך כיון שאינה אלא רצונית, היה צריך עוד ענין אחר להבין הנרמז בנבואה. אלא שכך הוא הענין - שממילא מבינים מה ענין ההארה ההיא, וגם ענין בחינותיה הפרטיות.¹⁵

רמח"ל מקביל בין ראיית הספירות על ידי המקובל, לבין ראיית הנבואה אצל הנביא. נראה שחיבור זה בין המקובל לנביא מהותי מאוד בתפיסת רמח"ל, ויונק מההבנה כי נבואה מכילה בתוכה תובנות שכליות. הארת הספירות נובעת מרצון אלוהי, והיא נפגשת עם תודעת האדם בדמיונו. כפי שראינו גם בדעת תבונות, עם החידה מגיע גם הפתרון, כדברי הרמב"ם על הנבואה.

¹³ ר' משה חיים לוצאטו, קל"ח פתחי חכמה, מהדורת פרידלנדר, בני ברק תשנ"ב, עמ' טז.

¹⁴ שם, עמ' יח-יט.

ההקבלה בין הנביא למקובל מבוארת בפתח הבא, פתח ז:

הספירות אפשר שיאירו בהארה רבה או בהארה מועטת. אפשר להם ליראות בכמה מיני ציורים ודמיונות, מה שבהם לא יש באמת שום צורה ודמיון, רק נראות בדרך צורה ודמיון. והמסתכל בהם באמת יראה שאין הדמיון והצורה אלא מקרית לפי הרואה בהם, והיינו, "וביד הנביאים אדמה" (הושע יב, יא). אך בעצמם אינם אלא התפשטות כוחות, מסתדרים בסדר מה שהם צריכים להסתדר, נתלים החוקים אלה באלה, ונמשכים זה אחר זה, לפי שלמות הסדר המסודר.¹⁶

הספירות הן כוחות מופשטים, הנראים בדמיון למי שיכול לראות אותם. רמח"ל מביא פסוק בהושע, הקושר בין הדמיון ובין הנבואה כדי לחזק זאת. הצורה והדמיון אינם קיימים בספירות, אלא רק בתודעת הנביא הרואה אותם ומכאן השוני הקיים בין נביא לנביא. גם בפסקה זו באה לידי ביטוי ההקבלה שבין המקובל והנביא, כפי שהנביא אינו רואה את הדבר עצמו אלא את הגילויים שלו, כך גם המקובל הרואה את הספירות, עוסק בנראות של האין סוף ולא בו עצמו.

לאחר ששולל הרמח"ל את האפשרות להבין שיש צורה ממשית בספירות,¹⁷ וכן שהספירות הם משל בלבד,¹⁸ הוא מגדיר את הספירות כדמיון ומשל נבואי:

אך כבר ידענו שאין הכוחות האלה כך ח"ו, אלא נראים כך בדמיון הנבואי, שכן כתיב בהדיא: "וביד הנביאים אדמה", שהוא יתברך שמו מסתיר עניני מחשבתו העמוקה באותם המשלים הנבואיים... נמצא שאין הדרושים הנאמרים משל כלל, כי העליה וירידה והלבשה, וכל הדברים שאמרנו, ישנם באמת בחזון ובנבואה, אלא שאותו החזון עצמו ואותה הנבואה אינו אלא דמות נבואית, ויפה כוח הנביאים שרואים החזון, ומבינים הענין, וכדלקמן.

לעולם הספירות יש קיום ממשי, אלא שקיום זה הוא בחזון ובנבואה בלבד. הממשות הדמיונית, הנבואית, היא הדרך בה יוצא הרמח"ל מהקושי של חוסר היכולת לדבר על הספירות: לא בתור משל, וגם לא בתור ממשות עצמית. הספירות קיימות בעולם, אך הקיום שלהם הוא קיום נבואי, קיום בממד הדמיון המופשט, רק כך אפשר יהיה להסביר את מהותן של הספירות, הנמצאות בתוך שבין הסופי לאין סופי.¹⁹

נבואה סובייקטיבית

ראיית הספירות כראיה נבואית, הקשורה אל הדמיון, מלמדת על סובייקטיביות המראה:

והמסתכל בהם באמת יראה שאין הדמיון והצורה אלא מקרית לפי הרואה בהם, זה סוד, "ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש" (ישעיהו מו, כה), פירוש - שאין נשאר טעות לנביאים לחשוב שמא הוא כך ח"ו, אלא כבר אמרתי, שהנביא רואה המראה ומבין הנסתרות, ובהשגת נבואתו רואה במראה ממש שאין

16 שם, עמ' כ-כא.

17 "מה שאין כן בספירות, שהם כחות מחשבתו של הרצון ב"ה, שאי אפשר לומר שיהיה בהם שום צורה כלל, כיון שידענו שהמציאלית ש"ש בכל עניניו הוא נשגב ומשולל מכל המקרים הנופלים בנבראים ממנו. והרי אנו אומרים קטנות וגדלות, עליה וירידה, הלבשה ומקומות, כל אלה ודאי אי אפשר לומר אותם שהם כך בספירות" (קל"ח פתחי חכמה, שם).

18 "ואם תאמר, שכל אלה הדברים הם משל ורמז לדברים עליונים, להנהגה ומשפטיה. גם זה אי אפשר לומר, כי הרי רוב הדרושים היו ללא כלום, כי תלי תניא בדלא תניא, ודברי הרב הקדוש זללה"ה, ודברי המקובלים הראשונים ואחרונים ועל כולם דברי הרשב"י זללה"ה, אינם מורים כן, אלא מורים שיש מציאות דברים האלה בספירות ממש" (שם).

19 עיין מאמר החכמה, אמשטרדם תקמ"ג, עמ' ז-ח. שם מרחיב הרמח"ל בכך, ומסביר כי השגת הצדיקים היא כדמיון נבואי, היונק מראיית הספירות: "והנה על כן נאמר שפשיטותו ית' הנה היא שורש כל הספירות ובו תלוי קיום כלם, בכל בחינותיהם... והנה מלבד טעם ההבחנה שביארנו למעלה אשר הביאנו לדבר בספירות האלה בדרכים גופנים ומוחשים, עוד טעם גדול יש בדבר והוא כי הנה גזר האדון ב"ה להיות מתגלה לבני אדם בנבואה על ידי תמונות ודמיונות נבואיים שמתוכם ישיגו ענינים אמיתיים ונשגבים בסתרי רוממותו ית' והשגחתו, והנה על פי הציורים ודמיונות הנבואיים האלה נזכיר בספירות ענינים ותנועות כפי מה שנראה במראות הנבואיות, ואולם בהשגה שמשיגים הצדיקים בעולמות הרוחניים, וההנאה שנהנים מזיו שכינתו ית' האמת הוא שאין משיגים עצמותו ית' כמות שהיא, אבל מתגלה להם מזיוו מה שראוי להם בדרכים הראויים להם שמתוכם משיגים העניינים האמיתיים הניתנים להיות מושגים מהם... וכלל כל הדברים כלם הוא מה שנקרא ספירות ולפי בחינות אלה נזכרים בשם אורות או מדות או כחות או שרשים, ונדרוש בהם דרושים שונים אחד לפי בחינה אחת ואחד לפי בחינה אחרת.

התמונה אלא דמיונית, מתיחסת אל הרואה, אך לא עצמית בנראה. וזה הדבר נודע אל הנביא עצמו בעת הסתכלו בחזיון נבואתו, והיינו, "ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו" (ישעיה מ, יח). וזהו שהיה מזהיר להם לישראל, "ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום דיבר ה' אליכם בחורב מתוך האש" (דברים ה, טו). שלא יהיה ראייתם מכשול להם ח"ו, אלא ידעו באמת שכבר כל המראה אינה אלא נבואית, כמו שהבינו בשעת הסתכלות... והיינו וביד הנביאים אדמה, פירוש, בידם, היינו בהשגה שלהם נעשה הדמיון הזה, לא בספירות עצמם, אלא שכל אחד רואה מתוך השגתו, ובתוך ההשגה נעשה הדמיון.

הנבואה משתנה על פי האדם שמקבל אותה, לכן כל נביא רואה את הדברים לפי מדרגתו, אמירה זו של רמח"ל קובעת כי את מראה הספירות רואה כל נביא בצורה שונה וממילא יכולים להיות מבטים שונים על אותה הספירה, תוכן הנבואה הוא מופשט ועליון, אך יתכן כי בגילוי של תוכנה תהיינה הבנות שונות על ידי נביאים שונים.²⁰

רמח"ל מזכיר עיקרון זה במספר מקומות בכתביו, כך הוא כותב בספרו כללי מאמר החכמה:

ואולם בהשגה שמישים הצדיקים בעולמות הרוחניים וההנאה שנהנים מזיו שכינתו, יתברך, האמת היא שאין משיגים עצמותו, יתברך, כמות שהיא, אבל מתגלה להם מזיוו מה שראוי להם בדרכים הראויים להם, שמתוכם משיגים הענינים האמיתיים הניתנים להיות מושגים מהם. וכן בבחינת ההתדבקות שמתדבקים בו, יתברך, ומשתעשעים בו ונשלמים בשלימותו, אין כל זה נעשה אלא באמצעות הגילויים האלה, שהוא, יתברך שמו, מתגלה להם, כפי מה שגזרה חכמתו היותו ראוי ונאות להם.²¹

וכך כתב גם בביאוריו לספר אוצרות חיים:

הצורה בספירות איננה עצמית, אלא מקרית לפי מראה הנבואה, בסוד וביד הנביאים אדמה. כי ברצות הרצון העליון להודיע לנביא סוד אחד, יראה לו הספירות בדמות אחד, ואחר כך שירצה להראות לו ענין אחר יראה אותם בדמות אחר, אפילו שהוא הפכי לראשון. וזה ממש כמו החלום, שהנושאים מתחלפים ברגע אחד לפני החולם. על כן לא יקשה לך ציור זה לפי ענין מצב העולמות, כי כבר המקום שלמעלה אינו כמקום שלנו, והספירות משתנות בדמיונותיהם. ועל כן כשיתראה ענין היות העולמות סבולים זה מזה, התחתון מן העליון, עד שתמצא עשיה סבולה מן הכל - תראה הצורה הזאת של העיגולים אלו בתוך אלו כמצויר פה, וכשיתראה ענין הדרגת העולמות בסוד ההתלבשות - יראה המצב הידוע בשאר הדרושים.²²

בנקודה זו ניכר ההבדל שבין נביא למקובל. הנביא מקבל את דבר ה' בפעם אחת וכפי שראינו, יחד עם נבואתו מקבל גם את פתרון נבואתו. אולם, המקובל, נחשף לידע הקבלי פעם אחת, אך ידע זה עובר גם לתלמידיו היכולים לפרשת את המשל גם באופן אחר. בנקודה זו עולה שאלת הנמשל; האם הנמשל היחיד מתקבל על ידי חושף התוכן הקבלי, או שכל מי שנחשף אל תוכן זה יכול לפרשו כפי הנראה לו? נראה שחידושו של הרמח"ל היה דווקא בכך שצריך להיות פשר לדברי הקבלה. לא יתכן ללמוד אותם רק כפי שהם כשלעצמם, כיוון שלנבואה חייב להיות פשר!

נבואה וספירת מלכות

היבט נוסף לממד הארצי של הנבואה ניתן לראות בסופה של הפסקה הקודמת: "וזה סוד מה שאמרו שמלכות היא יד הנביאים". בהקשרה הרגיל נבואה מתקשרת לספירות נצח והוד.²³ אך רמח"ל מדבר כאן על נבואה בתור מלכות, החיבור בין נבואה לבין ספירת המלכות מרתק, מכיוון שהוא מלמד על היבט תחתון, ארצי, ואנושי של הנבואה.

20 כך מסביר הרמח"ל את הסתירות השונות בדברי האר"י בקל"ח פתחי חכמה, עמ' כו: "יכולות הספירות ליראות בדמיונות אפילו הפכיים זה לזה, כמו ממש הרואה בחלום, שמתחלפים הנושאים לפניו ברגע אחד. רק שבכל דמיון שנראה - מדע כוח אחד ומדה אחת. והמידות והכוחות נודעים בסדר אמתי ונכון, כמו שהם מסודרים ונעשים והדמיונות - כמו שיכולה הנשמה לקבל"

21 ר' משה חיים לוצאטו, מאמר החכמה, אמשטרדם תקמ"ג, עמ' ז-ח.

22 גנזי רמח"ל, מהדורת פרידלנדר, בני ברק תש"מ, עמ' רצט-ש

23 ראה ר' משה קורדובייר, פרס רמונים, שער כח פרק ח

בהמשך מרחיב הרמח"ל בכיוון זה:

אף על פי שנראים הדמיונות בספירות, אף על פי כן אין נראה צורה כצורה גשמית ח"ו, אלא נראה ענין אחד שמובן בו כאילו רואים הצורה ההיא למטה. וזה נקרא ראיית הנשמה, שאין ראייתה כראיית הגוף. ולכן אין צריך שהנושאים יהיו לפי ראיית הגוף, אלא מציאות הארה אחת, שמובן בה ענין העגול, אם הנראה הוא עגול או ישר, אם הוא ישר, וכן כל שאר התמונות. ולא שתראה הצורה הגשמית. ואפילו הצורה הרוחנית ההיא אינה עצמית בספירות כלל, אלא בסוד מלכות, המראה הכחות בדרך הזה.²⁴

משמעות הנבואה בסוד מלכות היא, שהנבואה אינה עצמית בספירות, הנביא אינו רואה את הדבר עצמו, אלא הוא רואה את הביטוי התחתון שלו, המראה הרוחני שרואה הנביא בדמיונו אינו המראה עצמו, אלא המשל והחידה שמצביעה על הדבר עצמו. לכן הנבואה היא בסוד המלכות, שכן היא מפגש עם ביטוי תחתון של הארות גבוהות. רמח"ל מבין כי המראה הנבואי של הספירות יכול ואפילו צריך, להיות מפגש עם הארה נמוכה, כך הוא ממשיך בפתח יא:

ענין התמונה והדמיון הנמצא בספירות הוא יוצא מספירת המלכות, שהיא שורש לתחתונים, ומצדה נעשים כולם בצורה שהם נעשים. ועל כן אמרו שאי אפשר לעלות או לקבל אלא בה. ואפילו בתמונות הדמיונות עצמם נודע חכמה בענין ההנהגה, כי נודע איך צריכה השכינה להנהיג לצורך הענין ההוא ולהביאו לתחתונים. אבל מתוכה משכילים הדברים למעלה ממנה ששם הם כחות ומדות ממש.²⁵

הדמיון והתמונה הם ביטוי נמוך לדבר גדול יותר, הדמיון הוא דימוי בלבד לדבר האמיתי, ולכן שניהם קשורים למידת המלכות, המבטאת את המפגש עם המציאות התחתונה.²⁶ רמח"ל רואה את הנבואה לא כעלייה למקום עליון אלא כביטוי של העולם העליון באופן של דמיון, בעולם תחתון.

למרות ירידת מראה הנבואה לעולם אנושי, הוא נשאר במדרגתו. רמח"ל נע בין הטיפות, מצד אחד הוא סובר כי אין כאן את הדבר העליון כשלעצמו, ומצד שני הוא מבין הוא כי הצורה אינה צורה גשמית אלא רוחנית מופשטת. המקום היחידי בו האדם יכול להשיג את ההשגה העליונה הוא במלכות. המלכות היא ההנהגה הארצית, בה מתגלה הקב"ה באופן הנמוך ביותר, ולכן שם יכולים בני האדם לראות את ההנהגה האלוהית ואף להשיג אותה. תפיסה זו של רמח"ל מלמדת הרבה מאוד על תפיסת הנבואה שלו ויותר מכך על תפיסת הקבלה שלו. רמח"ל מבין כי הנבואה היא דרך ביטוי לעולם אין סופי להתגלות אל הסופי דרך הדמיון. האופן בו יכול לראות האדם את ההתגלות, הוא האופן בו האין סוף מובע אל האדם ומכאן נגזרת המשמעות הגדולה כל כך לתורת הפיתרון. האין סוף רוצה להתגלות בדרך זו, כיוון שיש בכך אמירה משמעותית אל האדם. הגילוי הוא בספירת המלכות ולא בספירות הגבוהות יותר, משום שדווקא שם יש מקום לאדם להשיג את המראה הנבואה ולהכיל אותו בכליו המועטים.

הגילוי דרך ספירת המלכות, יוצרת את הזיקה בין האדם ובין המושגים הקבליים, ומאפשרת לו לגשת אליהם. ההתגלות הנבואית, לשיטתו של רמח"ל, אינה בהשגות עליונות בהם אין יכולת השגה לאדם, אלא במידת המלכות, שהיא הארה הנמוכה פונה אל האדם, ומאפשרת לו לגשת אל פשרו של המראה.

פשר הסמל הקבלי ופתרון המראה

תפיסתו של רמח"ל, הרואה בדברי הקבלה כנבואה בעלת משמעות ופשר, נשענת על מספר יסודות: א. ההבנה כי המושגים אינם כפשוטם, ולכן יש להם פשר בעולם הזה. ב. ההבנה כי הסמל הקבלי הוא

24 קל"ח פתחי חכמה, ט, עמ' כט-ל

25 קל"ח פתחי חכמה, עמ' לה-לו. ליחס שבין המלכות לנבואה עיין גם בתיקוני זהר, ירושלים תשס"ה (מנטובה שי"ח) דף מ/ב, עמ' תרכז; ר' משה קורדובירו, פרדס רמונים, ירושלים תשכ"ב, שער כג פרק טז, דף לד, ב.

26 עיין ר' משה קורדובירו, פרדס רמונים, ירושלים תשכ"ב, שער כג פרק טז, דף לד, ב. אור נערב, מהדורת ברנדווין, ירושלים תשכ"ו, חלק שביעי חלק הכינויים, עמ' נט, סה, ע: "דמיון - מלכות, נבואה - מלכות, תמונה - מלכות". שלושת המושגים האלו מתחברים בשיטת הרמ"ק לדבר אחד.

נבואה, ונבואה צריכה גם ללמד עיקרון שכלי. ג. רמח"ל ראה בעולם הפילוסופיה הקדמה ללימוד הקבלה, וכפי שכתב בהקדמה לדרך ה', הוא שאף לעשות סדר בדברים, ולכן לימד את כתבי האר"י באופן מסודר ומובנה. אופן לימוד זה, מאפשר לראות בדברים תורה סדורה בעלת משמעות ופשר ולא רק כחיייה מיסטית חולפת.

רמח"ל דחה את שני הפירושים שניתנו עד אליו לכתבי האר"י האם הם משל או שעניינם בנמשל. הוא לא למד את כתבי האר"י כפשוטו' וגם לא 'שלא כפשוטו', משום שהבין שההבנה שכתבי האר"י הם רק משל, שגויה ביסודה. רמח"ל פירש את כתבי האר"י בדרך אלטרנטיבית, הרואה בכתבים אלו כתבים נבואיים עם כל המשמעויות הנגזרות מכך. תפיסת כתבי האר"י כחזיון נבואי, משפיעה על מתן הפרשנות לסמל, כך למשל הוא כותב בקל"ח לפני פירושו לצמצום:

הנה כבר שמעת, שיש בצפית המרכבה - מראה ופתרון, דהיינו הבנה וראיה. והנה עתה שאני מפרש לך הפתרון של המראה, שפרשתי לך כבר במקום אחר, הנה היית צריך להבין למפרע מהו הנראה במראה, שזה פתרונו. ולמען הקל מעליך מכאן ולהבא, אציין לך כל ידיעה - מה היא במראה.²⁷

רמח"ל אינו מותיר את עולם הסוד כלימוד שיש לציירו באופן מופשט בלבד. עולם הסוד לדידו הוא מצד אחד עולם עליון שאינו מנותק מהאדם, ומצד שני גם עולם שאין לו קיום פיזי. את האין סוף לא יוכל האדם להבין לעולם, אך האין סוף עצמו מכוון לכך שהאדם יהיה מודע לחלק מגילוייו בעולם.

זהו אינו משל בו אין רציפות ממשית לתאר משהו עליון, אלא ממשות, אבל נבואית! 'משל' מבטא את הריחוק בין האין סוף ובין העולם התחתון, כיוון שאין ביניהם יחס אמיתי. לעומת זאת ההבנה כי מדובר בממשות נבואית, מלמדת כי האין סוף רוצה להתגלות בעולם התחתון, ודרך כך ללמד את בני האדם.²⁸ ההשלכה הישירה לכך היא, שיש פשר לחזיון הקבלי.

את המושגים שאנו מכירים מעולם הקבלה יש לתרגם למשהו מעשי, הרמח"ל פיתח את התובנה הזו, ופירש את המשל הקבלי בפן היסטוריוסופי, ובעקבותיו גם הגר"א. החסידות לקחה את התובנה הזו למקומות קיומיים אנושיים, ובמובן זה גם החסידות המשיכה את דרכו של הרמח"ל, משום שגם היא הבינה שיש לקרוא את המשל הקבלי כמשהו שצריך ללמד על העולם הזה. ההבנה כי דברי הקבלה אינם משהו שיש להבינו כפשוטו, בשילוב עם ההבנה כי מדובר בדברי נבואה היכולים לדבר אל כל אדם בכל זמן, מעניקים לתורה זו רלוונטיות מיוחדת עד יום.

רמח"ל הבין כי המטרה בלימוד הקבלה אינה לגעת במושגים העליונים כפי שהם לעצמם, מכיוון שאין להם קיום ממשי בעולם עליון, כאן מגיע השלב הבא והוא הניסיון לתת פשר למושגים האלו בתוך העולם שלנו. הפשר מוכרח להיות, מכיוון שרמח"ל רואה את הסמל הקבלי כדברי נביאות. כפי שראינו, לשיטתו של רמח"ל, לכל נבואה יש פשר הפונה אל האדם, נבואה אינה יכולה להיות חוייה בלבד, חייבת להיות בה תובנה שכלית ממשית, וכך גם לגבי לימוד הקבלה. החוייה הנבואית בלימוד הקבלה אינה יכולה להישאר כחוייה בלבד, והיא חייבת להתחבר לתובנה שכלית הנותנת פשר לחזיון.

הרמח"ל אינו מקבל את התפיסה הרואה בתכנים הקבליים משל בלבד, והוא גם אינו רואה בהם מציאות ממשית. בעקבות כך רמח"ל מפרש את התוכן הקבלי כעין תוכן נבואי. תפיסה זו לא מחודשת לגמרי, שכן כבר לפניו קיבל האר"י ומקובלים אחרים את סמכותם מתוקף היותם בעלי רוח הקדש, אך נראה שרמח"ל מחדש משהו משמעותי מאוד בנקודה זו, שכן הוא אינו רואה רק את מקור הסמכות כיונק מנבואה, אלא גם התוכן הקבלי עצמו הוא כעין תוכן נבואי. המקובלים שלפניו דיברו על משל קבלי, אך הוא אינו מפרש את הקבלה כמשל, אלא כעין נבואה וכך יכול הוא לעסוק במשמעות ופתרון.

27 קל"ח פתחי חכמה, מהדורת פרידלנדר, בני ברק תשנ"ב, עמ' נח-ס

28 עיין שערי רמח"ל, מאמר הויכוח, מהדורת פרידלנדר, בני ברק תשמ"ט, עמ' סא: "על כל אינם משלים דרושי החכמה הזאת כי אמת הם, והיינו כל מה שנראה לנביאים בראותם הכבוד העליון ומרכבותיו. אך זאת ידענו שכל מה שרואים הנביאים הוא בדרך דמיוני".

הגר"א והיסטוריוסופיה קבלית

הגר"א ראה את הרמח"ל כממשיך דרכו של האר"י הקדוש וכמי שהבין את עומק כוונתו:

ורבנו הגדול הגאון הנורא ר"א ז"ל אמר עליו [על רמח"ל] שהוא יודע הנמשל של כתבי האר"י ז"ל (כי הגר"א אמר שכתבי האר"י ז"ל הוא כולו רק משל). ואמר עוד שאיזה משך זמן היה סובר שגם רח"ו לא הבין עומק כוונת האריז"ל, ואח"כ ראה במקום אחד ניכר שידע רח"ו ז"ל הנמשל, אלא שהסתירו מאוד... ורבנו הגדול הגר"א ז"ל אמר על עצמו, ב"ה גם אני יודע הנמשל.²⁹

מפיסקה זו אנו למדים שני דברים על שיטתו של הגר"א:

א. הוא ראה את כתבי האר"י כמשל.

ב. הוא ראה ברמח"ל כדמות היודעת את הנמשל בכתבי האר"י.

הרמח"ל והגר"א היו דמויות שונות ובמידה מסוימת אף הופכיות. הרמח"ל היה מקובל שחווה חוויות מיסטיות רבות, ואף כתב מתוך ההתגלות כתבים רבים, הוא היה שותף לחבורות שונות של תלמידים שעסקו בקבלה ועבודת ה', רמח"ל נרדף רבות על ידי ההנהגה הרבנית בימיו, ונאלץ לגנוז את כתביו, לנדוד ולכלוא את עצמו מלכתוב. הגר"א, לעומתו, עמל בתורה וסירב בתוקף לקבל התגלות מגידים.³⁰ הוא למד תורה בחדרו וכמעט לא יצא ממנו, היה נערץ בחייו על ידי אנשי קהילתו בוילנא ומחוצה לה, תלמידיו דחפו אותו להוציא את ספריו, והוציאו רבים מהם רק לאחר מותו.

השוני המהותי המאפיין את שני האישים האלו, והערעור על תורתו של רמח"ל, לא הפריעו לגר"א לראות בו דמות משמעותית בעניין מרכזי של הביאור האמיתי לכתבי האר"י. אין ספק כי הגר"א שנולד י"ג שנים לאחר רמח"ל, הוא אחת הסיבות המרכזיות שרמח"ל שנרדף והוחרם בחייו, שב והתקבל בכל תפוצות ישראל.

עם זאת, יש לשים לב לפער הקיים בין שתי השיטות: אליבא דהגר"א כתבי האר"י הם מעין אליגוריה שיש להסבירה באופן מוחשי על ידי הסברים המחרמים את הרעיונות אל המציאות ('משל'), אך רמח"ל לא רואה בכך רק משל אלא תוכן נבואי מופשט, המתגלה אל הנביא שיש להבין את פשרו ('נבואה').

כך כותב רמח"ל ביחס למשל:

ואם תאמר, שכל אלה הדברים הם משל ורמז לדברים עליונים, להנהגה ומשפטיה. גם זה אי אפשר לומר, כי הרי רוב הדרושים היו ללא כלום, כי תלי תניא בדלא תניא, ודברי הרב הקדוש זללה"ה, ודברי המקובלים הראשונים ואחרונים ועל כולם דברי הרשב"י זללה"ה, אינן מורים כן, אלא מורים שיש מציאות דברים האלה בספירות ממש. והנה כאן הוא מקום בירור האמת, כי אם היסוד הזה משימין אותו כהוגן - הכל מובן בהבנה ממש, גלויה ופשוטה, ואם היסוד הזה אינו כראוי - כל הבנינים פורחים באוויר, ואי אפשר להגיע אל הבנת הדרושים כלל.³¹

נקודות המוצא של הרמח"ל והגר"א מעט שונות, אך בדרכם הפרשנית המשיך הגר"א ואף העמיק, את דרכו של הרמח"ל. הגר"א קיבל מהרמח"ל את העובדה שאין לראות את דברי האר"י כפשוטן, והמשותף לשניהם שהם חיפשו את המשמעות הפנימית של דברי האר"י, ולא הסתפקו בלימוד המשל בלבד.

בעל הלשם: 'אין דעתי נוחה מזה כלל'

29 לשון מכתבו של המקובל ר' אברהם שמחה ממסטיסלאוו מראשי ישיבת ולוז'ין בשם דודו הגר"ח מולוז'ין, מובא בספר אגרות רמח"ל, מהדור' הרב שריקי, עמ' תס. וכן בדעת תבונות, מהדורת פרידלנדר, בני ברק תשנ"ח, עמ' רלו. (להערכה העצומה של הגאון מוויילנא ובית מדרשו הן לקבלת רמח"ל הן לכתביו המוסריים, ראו עוד בהקדמת הר"י מאלצאן לספר דרך ה' של רמח"ל במהדורתו, ירושלים תרע"ד. הערת העורך: נ"א).

30 עיין ספרא דצניעותא, וילנא תק"ף מהדורת בצלאל נאור, ירושלים תשנ"ח עמ' 49: "שפעמים רבות השכימו לפתחו כמה מגידים מן השמים, בשאלתם ובקשתם שרוצים למסור לו רזין דאורייתא בלא שום עמל, ולא הטא אננו אליהם כלל".

31 קל"ח פתחי חכמה, מהדורת פרידלנדר, בני ברק תשנ"ב, פתח ז, עמ' כב ועוד

בחיינו, קמו לרמח"ל מתנגדים רבים, יש שהאשימו אותו בשבתאות, ויש שטענו כי הוא ממציא גילויים של מגיד. לאחר דורו של רמח"ל, בעקבות הגר"א ואחרים, התקבלו ספריו של רמח"ל ביראת כבוד אצל רוב מוחלט של קהילות ישראל. אולם, שנים רבות לאחר קבלת תורתו של הגר"א, היה מי שערער על תפיסת רמח"ל בנקודת הנמשל וההשלכה המציאותית.

הרב שלמה אלישיב, רבו של מרן הרב זצ"ל, וסבו של הגרי"ש אלישיב זצ"ל, היה מגדולי המקובלים בדורו. הוא חיבר בין השאר את ספרי "לשם שבו ואחלמה" – פירוש לספר עץ חיים של ר' חיים ויטאל. בספרו זה, הוא יצא בחריפות כנגד תפיסתו העקרונית של רמח"ל:

והנני אומר כי הנה הגם שספרי הרמח"ל ז"ל הם יקרים למאד, ויש בהם רוב פנינים וזהב מופז הרבה. וכל ספריו אשר בידינו עד היום הם כמעט כולם נתחדשו וניתנו לדפוס על ידי השתדלותי וסיבתי. והגם שלא זכיתי ללמוד את ספריו ולא הסתכלתי בהם אלא מעט מן המעט, עם כל זה דליתי ממנו איזה יסודות הנוגע לעיקרי החכמה. ויהא זכרו לברכה לחיי עולם בכלל כל קדושי עליון אשר עם ה' אלהים. עם כל זה הנני אומר שכל מה שהרכיב הרמח"ל ז"ל את דברי הוה"ק והאריז"ל בחזון הנבואה, ועל דרך שכתוב וביד הנביאים אדמה, והעמים עליהם מראות ודמיונות, הנה אין דעתי נוחה מזה כלל. כי לא השתמיט שום אחד מהראשונים והאחרונים לומר כזה, ואין דברי הוה"ק והאריז"ל סובלים את דבריו בזה כלל.

בעל הלשם יוצא כנגד רמח"ל בדיוק בנקודה זו. החיבור בין דברי האר"י והזוהר לחזון נבואי נראה לו כמשהו מחודש חסר בסיס. ר' אלישיב פתח בחשיבותו וגדלותו של רמח"ל, אך בנושא זה יצא כנגדו בחריפות, וכך הוא המשיך שם:

וביותר בחלה נפשי מדברי איזה מקובלים שבדורנו, שהעמיקו בדבריו ז"ל יותר מדאי, וכל חפצם ותשוקתם לסבב את כל הלימוד ותורת קודש הקדשים הזה. הכל רק ע"פ דרכי הרמח"ל ז"ל, והעמיקו בזה הרבה יותר ממה שכוון הוא, עד שלקחו סתרי עליונים קודש קדשים שברום גבוהים, ומכנים אותם בסבובי תהלוכות הנהגה שבהעוה"ז, וכאילו שאין למעלה ח"ו שום דבר, אלא רק מה שהשיגו הם בתהלוכות הנהגה שלפי דעתם. וחלילה חלילה להעלות זאת על הדעת, לכל מי אשר בשם ישראל יכונה, והוא רק מדרך החוקרים המתפלספים, אשר לא נגה עליהם אור הקבלה כלל, ולא ידעו מגילוייו ית"ש אלא רק מבחי' א"ס שבו לבד.³²

מעבר להיותו קשור לתורתו ותלמידיו של הגר"א, הרב אלישיב היה משויך לציבור הליטאי החרדי, שדחה את הפרשנות להתעוררות משיחית הקשורה לארץ ישראל. כך נותר בעל הלשם עם רעיונות הגר"א, אך ללא ההשלכה וההמשכה אל הנהגה הארצית:

כי הנה עיקר קדושת וגודל מעלות לימוד הקבלה הוא לדבר למעלה ולא למטה וכדי לתקן ולעורר באורותיהם למעלה.³³

לדעתו עולם הקבלה פונה אל העולם העליון, ואין לו עניין לרדת לעולם הארצי ולעורר בו תהליכים. את דברי האר"י אין להבין כפונה אל העולם הזה, אלא רק להתעלות דרכם לעולם עליון. כיוון שונה זה, הבא ממי שרואה את עצמו כתלמיד הגר"א מרתק, ועסקו בו אחרים בהקשרים שונים.

לעומת בעל הלשם, רמח"ל מבין את המשל הקבלי באור שונה. אם דברי האר"י הם רק מציאות עליונה, אין מה לומר ולנסות לפרשת את דבריו. אך אם דבריו הם התגלות, להתגלות יש מטרה והיא גילוי הסודות העליונים לבני האדם, בעולם התחתון. זהו חידושו של רמח"ל, נבואה רואה מושגים עליונים ומורידה אותם לעולם תחתון בו הדברים מקבלים פשר.

הרב קוק בשיפולי גלימת רמח"ל

32 הרב שלמה אלישיב, לשם שבו ואחלמה - ספר הדע"ה, פיעטרקוב תרע"ב, חלק א עמ' 12.

33 לשם שבו ואחלמה, שם.

חשוב להזכיר בהקשר זה כי מרן הרב קוק זצ"ל, שהיה תלמידו בקבלה של בעל הלשם, ראה את עצמו כהולך בדרכו של רמח"ל, והרבה מאד מכתביו הם פרשנות להנהגת המציאות על פי המתגלה בתורת הנסתר, ובוזה הריהו ממש ממשך בדרכו של רמח"ל:

וזה היתה כונת החסיד רמח"ל ז"ל... וגם אני הקטן הנני חפץ למנקט בשפולי גלימיה ז"ל, וללכת בעקבותיו כפי מעוט יכולתי.³⁴

גם הרב הנזיר בהקדמתו המפורסמת לאורות הקודש, כתב שתפיסתו של הרמח"ל היא זו שהשפיעה על תפיסת ההתפתחות של הרב קוק:

התעלות העולם, הדורית, התמידית, שיסודה בחכמה הפנימית, אינה מפורשת בה כל צרכה, אלא לרמח"ל, בספר דעת תבונות, ובקל"ח פתחי חכמה, שמשם הובא והעמד בראש מערכת התעלות העולם.. בהסכמות הרב ז"ל, שאמר, כדאי הוא רמח"ל לזה³⁵

וכפי שהרב הנזיר כותב גם בקול הנבואה: "גם תנועת תחיית הקודש למרן הרב זצ"ל נוקטת בשיטת רמח"ל.."³⁶ אלא שנושא זה זוקק עיון נפרד, ויש מקום להאריך בו.

רצוא ושוב

מפורסמת אמירתו של ביאליק על רמח"ל:

הוא אשר בנה אב לשלושת בתי המדרש הגדולים: של הגר"א, של הבעל שם טוב ושל בן מנחם. באדמת מטעו טמונים שורשי ההתפתחות של ספרותנו לכל ראשי נתיבותיה.³⁷

דמותו של רמח"ל מהווה מופת לאיש בעל מעוף אדיר, שלמרות קשייו הרבים ואי קבלתו בציבור, המשיך ביצירתו עד יומו האחרון. רמח"ל לא זכה לעדנה בחייו, אך לאחר מותו הכירו כולם בגדולתו ובדרכו המיוחדת. עד היום, ציבורים שונים וקוטביים מעריצים את רמח"ל: ליטאים, חסידים, דתיים-לאומיים ואף אנשי ספרות והגות. תורתו של רמח"ל מעניקה לאורות עצומים אלו של האר"י כלים בהם ניתן להבין, לסדר ואף לפרש את כתבי האר"י, ולהבין לא רק את המבנה אלא גם את פשרו ומותו.

ההבנה כי תורת הקבלה הינה כעין גילוי נבואי משמעותית מאוד. תובנה זו מלמדת כי התורה הפנימית היא שפע של חיים היונק מגבהי מרומים ומשתפל לתחתיות ארץ, על מנת להאיר ולהבהיר לנו את המתגלה במציאות.

34 אגרות הראיה ח"א, אגרת מג, עמ' מב

35 אורות הקודש ח"א, מבוא, ח. ליחס שבין רמח"ל לרב קוק, עיין יוסף אביבי, "היסטוריה צורך גבוה", בתוך ספר היובל לרב ברויאר.

36 ר' דוד הכהן, הרב הנזיר, קול הנבואה, החכמה הפנימית, עמ' שיז

37 כל כתבי ח"נ ביאליק, ת"א תשל"א, עמ' רלו